

Landskap: Skåne Upptecknare: Ivar Olof Ydstedt  
 Härad: Ö. Göinge Berättare: Rudolf Svensson  
 Socken: Osby Berättarens yrke:  
 Uppteckningsår: 1962 Född år 1881 i Granshals, Osby sn.

Fakt och djurfangst. s. 1-15.

Andrade varor vid landsbygds-  
 hemmens matbrödsförsörjning.

LUF 101

LUF 92

(1)

ACC. N:o R M. 16608 : 1.

FOLKLIVS-  
ARKIVET  
LUND

Av min farfar lantbrukaren och läkemedelssäljaren Ola Jonsson  
har jag flera gånger hört berättas om hur hans far Jon  
Jonsson var med om ett dramatiskt möte med vargar.  
Det var på vintern och har trotsigt inträffat omkring år 1810.  
Han var på hemväg genom skogen och obevapnad, hade en-  
dast sin yxa i handen, då flera vargar dök upp framför  
honom. Han stannade och så gjorde även vargarna. Jag  
vissste, sade han, att om jag vände och lade buren på ryggen  
skulle de kasta sig över mig genast. Nu stod de istället och  
fixerade varandra misniska och ejjur, en egnhet tycktes  
det honom. Så med ens tog mannen ett spring framåt och  
slog vilt med yxan omkring sig bland vargarna under  
höga rop. Detta avgjorde och räddade säkerligen hans liv.  
Vargarna blev skrämda och tog till flykten.

Den sista vargen sköts vid skallgångar i trakten på 1860-  
talet. Därför har jag givetvis inte sett någon vild varg.

(2)

ACC. N:R M. 16608: 2.

FOLKLIVS-  
ARKIVET  
LUND

Vargarna kommo om vintarna i flock. De togo höns, får och getter vid gårdena. Därför ordnades stora skalljakter om hösten och vintern. Dessa tog lång tid i anspråk, stora marker måste genomskärs, jägarna ställde sig på pass mellan sjöar och näs på den släta isen. Dessa uppgifter om vargjakt, vilket jag ej själv deltagit i, har jag fått genom berättelser av jägaren och fiskaren Jöns Henriksson, "Henrika Jässé", född 1842 och bosatt på nu rivet torp i Boarp, grannby till Svanskals i Osby socken. Skalljording fanns ej i Svanskals, endast i större byar med älderman. Ett mycket stort antal personer måste deltaga, en kedja på ungefär en fjärdingsvägs längd uppställda nära varandra; man måste hela tiden vara i kontakt med varandra genom rop. Dessutom var man utrustad med "hareskramlor", som var gjorda av bokträ och som förfde ett fasligt oväsen när man svängde armen runt i en vild biße. Skyttarna hade på den tiden flintglasössor. Jaktarna kunde ledas av kända jägare i frakten, t. ex. Jöns Persson i Simontorp, liksmed och jägare.

(3)

ACC. N:R

M. 16608 : 3.

FOLKLIVS-  
ARKIVET  
LUND

För att buda till skälljakt skickade storbönderna ut sina drängar  
det fanns gott om folk och mer litet betalning de fick kom de  
gärna. Hungersnö i kyrkorna tog för lång tid. Vargnät kunde  
också uppställas vid pass mellan vattendrag.

Skinnor upphöktes av kringfarande skinnhandlare, även  
härskinn och såldes sedan på skinnmarknader. Den bästa  
av dessa var Växjö, som hölls i mitten av februari.

Vargfångst i grop förekom också. I Osby socken känner jag  
till två varggropar (de har fotograferats och undersökts av  
upptäckaren.) Den bäst bevarade finns på Osby klockare-  
gårds ägor, nu belägen på en tomt mitt inne i köpingens be-  
byggelse. Den är av brunsliknande utseende, kallmurad med  
stens invändigt, rund, omkring 3 m bred och 3½ m djup.  
Mycket skräp på bottnen gör det svårt att beräkna dess ur-  
sprungliga djup. Kallas allmänt för "varggropen". Den andra  
är ej alls så känd. Den är belägen i Boarp, på Martin  
Johnssons sörbhus ägor omkr. 250 m från gården. Hän den  
är inte rund, men tas har gjort att den nu är betydligt

(4)

ACC. N:R

M. 16608:4.

FOLKLIVS-  
ARKIVET  
LUND

grundare. Buskar och träd växa nu både bedrivna och i gropen, men dess ursprungliga utseende kan man gissa har varit liknande den föregående. Även denna grop är runt c:a 3 m bred och stensatt. Gropar som dessa var när de användes försedda med en stolpe i mitten som stak upp ur gropen. Vid denna fastgjordes en ankare eller hänsa. Ett lager med ris och mossor täckte gropen, så fint att det ej bar bärjen. Dessa gropar användes mest på vintern, då inga betesdjur gick ut.

Rål finns mycket mer förr än nu, de bodde i nävgryt, där det fanns källa i trakten alltid bebodda av nävar. Kommer man i närheten, vadar nävtronan detta och flyttar genast ungarne till ett annat gryt. Ett stort gryt(kie) finns på mina ägor i Svanskalls norr om Svansjön, där näven alltid funnits och där djupa gångar finns med flera ingångar. Stora vallar finns nu övervuxna med lyng och gräs, utgrävda av folk under olika tider för att komma åt nävarna.

(5)

ACC. N.R. M. 16608:5.

FOLKLIVS-  
ARKIVET  
LUND

Under gamla tider hade man en stor stock för i byn och de var råvrens främsta byte samt härs och ankor. Bland vilket tog de horar och rödjur. Jag har varit med om jakt vid åtel, en gris som döpt och lades ut i skogen. Råvens spår födde snart till. Råven vädrade dock människan och det var mycket svårt att skjuta den, men nära nog kunde lyckas.

Skalljakter anordnades ofta på råv. Många var intresserade om att få bort detta skadedjur. Betalningen var annars ringa för deltagarna, 25 öre. Ett 20-tal man kunde delta i den här jakt på vintern, när det var spårsnö. Att gå sät, då gick jägarna i led med ganska kort avstånd var ticken med vissling; så gjorde man ibland också vid jakt på hare och rödjur fängst. Man rökde ofta ut råv från luft med en hemmagjord bål. Men det gick ej heller sällan, nunn lig ibland kvar tills den dog. Men grävde också ofta för att få plats för hunden att komma in. Så användes också, jag har en sådan kampsak i min ägo som jag köpt den där dock aldrig någon råv i byte. Gift lades för råv, styrkerin, det

(6)

ACC. N:o M. 16608:6.

märke hållas fast insmott med fett i en liten skinnkista och lades i fiskar (mört) och fick ej röras med händerna. Det måste sväljas helt av råven. Fallgiller är här som en stor nattfalla med uppgjillrat lock har jag sett Henrika Jösse använda på 1890-talet med gott resultat. Bekt var en höna.

Råkvistan var en lång läda av bräder som lades i den enda gång i grytet som man ej täppt till med sten för ders instängda råven, var försedd med en lucca som slog ner vid råvens hamp. Jag har i min barndom sett den ovan nämnde jägaren "Henrika Jösse" använda råkvista med gott resultat.

Lodjur fanns ej här. Älg förekom först vid 1890-talets början i min hembygd. Den jagades i huvudsak med hund. Rädjur jagades med drivande hund. Stora gods förekommer ej i trakten. Hjort finns ej heller i trakten. Ulkr fanns riktigt. Man kunde jaga den vid spärsnö genom att dämma upp vattendrag där den upphöll sig. Den fick då ej luft under isen utan måste komma upp och då sköt man den. Hund användes ej vid denna jakt.

FOLKLIVS-  
ARKIVET  
LUND

(7)

ACC. N.R.

M. 16608:7.

FOLKLIVS-  
ARKIVET  
LUND

Grävling eller "grävingagris" som den kallades här, jagades mycket, de höll till i gryt, där råvarna varit. Det var mest ungarna, man brydde sig om att gräva fram; grävlingarna var ej samma skadedjur som råvarna. Hare. Den svenska haren fanns enbart här förr. Hund var nödvändig för jakten. Stövare användes. Det gällde att hitta det s.k. nattkamptet, för att få upp haren vid spårsnö, ty då visste man att haren fanns i närheten. Vid denna jakt behövdes ej hund. Man kunde också lura på dem vid bilsplatser i huvudsak klöver på äckern. Harskramlor användes faktiskt mest vid nävjakt. Fångstmetoder för hare är obekanta i trakter. Iller kaniner kunde jagas med iller. Något närmare om metoderna känner jag ej till. Rapphöns fanns förr rikligare än nu i ökrarna, men i Simontorp än i Svanshals. Man använde stående hund, rapphärs hund, engelskt settar, och sköt dem med gevär. Jakt på morkullor förekom mycket på värkvidlar vid deras sträck, häradrag eller liknande platser. Tjäder kunde skytas på upplog med hund. Även vid spel

(8)

ACC. N.R. M. 16608:8.

FOLKLIVS-  
ARKIVET  
LUND

på mossorna kunde man jaga tjäder på värmen. Nattetid jagade man tjäder vid bloss, som var fäst i toppen av en stång, ty tjäder satt halvvägs upp i furorna. Endast huvorna satt där kvar liksom blandade av gusset och kunde då skjutas. Bränslet var fjärved, som lades i en liten stålträdkorg i stångens topp. Med en lätt vissligg brukade jag också hämma kycklingarna, så att honan kom flygande. Bulvan användes icke. På morgnarna kunde man också skjuta tjäder på långt håll med kuila, när de satte sig i trädtopparna. Orre förekom ännu nikligare än tjäder och skjöts på upphög med hund. Orre sköts också vid spel, jag har gjort det åtskilliga gånger. Vid den stora myren på gränsen mellan Svanshals och Holma har alltid funnits kojar och lämningar av sidana för dagningen innan orrarna antänt, fick man sitta i kojan. Under spelat flyttade de flera gånger och det gällde att vänta med skott tills de kom i närheten. Det har en gång hänt mig att en orre satte sig på kojans tak. Längre upp på dager användes bulvar, som placerades i en trädtopp med en stång. En annan person gick ikring för att strämma upp dem. De satte sig då gärna i ett träd intill bulvanen.

(9)

ACC. N.R. M. 16608:9.

FOLKLIVS-  
ARKIVET  
LUND

Bulwanen var gjord av tyg med fyllnad av hö och mask gönas så, att huvudet var lite hopkurat. Om halsen var utsträckt var det ett lecken på hotande fara. Man kunde då man låg i kogen hämma orrens läte för att locka den närmare. Orrens ägg kunde man före lagförbjudet plocka i reden vid Helga torsdag (krist. H. dag.) Gräsänderna var de vanligaste och värdefullaste sjöfåglarna. De var lösliga fr. d. 1/1 - nyår. Man hade helst hund som skrämdes dem i vassen. Vettar förekom sällan. Till kramspigel räknades kolhastar, nötskrinkar och likn. De sköts på förristern bl. a. av min far 1860-1870-talen. De fick skyldas i större antal 10-15 st. för att räcka till ett kok.

Rovfågel. Krökor sköts fram till mars och åts på vintern då de var bäst. Detta var före skottpengarnas tid. I min barndom fick man 25 öre för en kröka. Socknen betalde skottpengarna. Även för hökan duvhök fick man skottpengar. Rätter togs med sär liknande rävsar fastän mindre. Dessautom fanns burar av stålträtsvät med bete. Arsenik kunde man använda som rättigut i bete. Ringduvor och blädduvor var också föremål för jakt. Fram på våren när havren var sidd kom de i stora flockar och sköts fram försigt. De åts givetsvis.

(10)

ACC. N.R.

M. 16608:10.

Markägaren hade jaktträffen. De som ej hade mark fick ha tillstånd el. hyra av konor. Alla fick jaga. På den tiden det fanns gemensam mark i byn fick alla jaga på den. Om man arbetat åt ngn. bonde kunde man få jakt som vederlag. Om ej laga delning förförmit kunde bönderna gemensamt hyra ut jakten till utomstående. I en del byar kände man ej till jaktstadgar och jagade vid alla tider. Riksdagen hade bestämt jakttiden. Hare, orre och fjärilar blev f. ex. lovliga från 14 aug. - 15 febr., men har sedan dess mer inskränkts, när tillgången på vilt blev sämre. Äggplöckning var ju förbjudet för viltets skydds skull samt användning av snaror och bloss blev förbjuden i slutet av 1800-talet, men många visste ej ens om dessa förbud. Den lediga tiden för fjärilar- och orrhörnor inskränktes också då. Bondsoner och torpare som ju hade bäst om tid, jagade mest. Det fanns i marken knappast någon, som enbart levnärde sig på jakt. Hennica Jössé som boade på ett torp i Boarp, var i min hemtrakt den mest kunnige jägaren och fiskaren och hade korgfältning som binäring, men kunde ibland f. ex. om våren helt levnära sin familj på "kulor" d.v.s. mörkullar. Det ansågs ej mindre fint att levnära sig på jakt. I hela socknen var det väl bara en 5-6 personer som i större skala utövade jakt. Jakten var ju f.ö. säsongsbeträffande.

FOLKLIVS-  
ARKIVET  
LUND

(11)

ACC. N.R.

M. 16608:11.

Man sålde i regel det skjutna viltet i närmaste stad, vanligvis Kristianstad, där man fick bättre betalt än i Osby. För att bevara det vilda saltade man ner det. Räddjur brukade man röka med enris i skorskenen. Skottpengar på t.ex. kår hade viss betydelse. Man fick 3 kr och för skinnet 5 kr. För en hök fick man 1 kr. I min ungdom var det ej inkommit i folks medvetande att man ej fick jaga på andras marker, det var först på kronomarker som tjurstrykte började uppmärksammades. I Osby fanns några personer som ägnade sig åt tjurstrykte t.ex. "Slaktaregustaven", dessa ansågs allmänt som oärliga och kunde t.o.m. överfalla folk för att skrämma att hålla tyst. För att klara sig vid tjurjakt på t.ex. älq och räddjur gick de ofta närmast rögangsgränsen och kunde då lätt gå över gränsen om de blev ertappade. Blev de verkligen då uppträckta på t.ex. Svanshals ägor av en Svanshalsbo spelade de alltid förvärnade och utträdde "Ja är väl på Boarps ägor hoppas jag å hvarje mej väl det visste jag då inte" varpi de skulle gick tillbaka över gränsen.

FOLKLIVS-  
ARKIVET  
LUND

(97)

ACC. N.R. M. 16608:12.

FOLKLIVS-  
ARKIVET  
LUND

Folk bakar här nog fortfarande på sina håll matbröd i murad bakugn. Det är säkerligen mest bland bönder som denne bakning fortfarande bedrivs. De som hade mindre förbrukn. av bröd bakade i köksspisen. Detta sker därför i allmänhet nu. Murugnsbakning förr var ju storbak för stora hushåll och brödet kunde förvaras ända till en hel månad. Det kan också hänta att man bakar i murugn till jul, medan annars brödet köper. Numera är det ju vanligast att man köper brödet av de brödbilar, som far omkring till byarna. När murugnar fortfarande användes, vilket är mycket vanligt, så sker det på samma sätt som förr.

Under de sista 25 åren har murugnsbakningen gått snabbt tillbaka, i Svenshals upphörde den, på 1920-talet. Detta har nog mest berott på anfolknings- och utflyttningen från byarna; så länge hushållen var stora lönade det sig att baka i murugn. På 1920-talet bodde t. ex. 35 personer i Svenshals by, 1962 bor där endast 5 personer. Det är ju ock-

så numera så lätt att köpa matbröd. Munigrsbakningen upphörde nog där på ungefär på ungefär ett årtionde och att någon familj börjat och varit förebild kan jag ej minnas. När hushållen blev mindre bakade man i spisugnen i stället, och så började yrkesbägare köra omkring, men övergången skedde ej på en gång. Här i trakten är det bl.a. Almers bröd från Kristianstad, Svenssons bageri i Osby som alltsedan 1930-talets början här kört omkring bröd. Att man slutade baka hemma för att i stället köpa bröd hos handlaren gick ej på en gång, det har bl.a. berott på trafikens utveckling, att man kunde börja åka buss till Osby. Det lönade sig ej heller att elda upp den stora bakenugen som drog mycket ved, när man ej behövde mycket bröd. Detta började på 20-talet, men i mindre skala och först under 40-talet har det ökats i större utsträckning. Alla som ej är bönder köper bröd slobart bönder omkring 10% skulle jag tro baka hemma.

Munigrsbakningen upphörde ej därför att folk fick järnspisar, (i min fadernejard omkr. år 1900) utan man använde båda för bakning när det passade bäst.

(3)

ACC. N.R M. 16608:14.

FOLKLIVS-  
ARKIVET  
LUND

I spisugnen bakades mest det fina brödet, här i trakten kallat "siktebröd", medan det grova brödet, som mest användes (75 %) bakades i murugnen. Det har nog spelat en viss roll, för att det gamla brödet latt blev gammalt och mögligt vid förvaring; folk vill nu för tiden ha färskt bröd och det kan man få genom bagerierna.

Det var ofta någon av barnen, som hjälpte till med eldningen, medan husmodern stod för baket, och det var brist på arbetskraft på gården (här i Göinge hade man ej så ofta lejt arbetsfolke) som bidrog till murugnsbakningens upphörande. En annan orsak var att det blev väldigt dyrt att elda upp den stora murugnen till baket. Bröd fick förr ersätta en hel del annan föda, t. ex. kött, och brödkonsumtionen var därför särskilt större. Det var också mycket bekvämare att köpa brödet, när man hade börjat få kontanter. Under högkonjunktur t. ex. första världskriget, så medförde det att man köpte mer bröd än tidigare inom brödkortens ram, men bönderna kunde nog ibland mala litet mer

(47)

ACC. N.R. M. 16608:15.

FOLKLIVS-  
ARKIVET  
LUND

höts malkosten och brakade nog mer hemma i spis el. ugn. Här på  
trakten känner jag ej till att folk lämnar mjöl till bagare för att få  
bröd bakat. Den murade ugnen får nästan alltid stå kvar, sedan  
man slutat använda den. Bakugnen är i regel ej i vägen och  
får därför stå kvar. I min födemiljö är murugnen av eldfast teg-  
el, denne ersatte den gamla grästensen på 1890-talet, men i  
granngården finns den gamla grästensugnen kvar. Endast om  
gården brunnit och en ny uppbyggdes avskaffades murugnen.  
Grästensugnen, som drog mera värme ersattes som jag nämnde,  
ibland av murugn av eldfast tegel, som ovan, denne ugn blev  
även mera hållfast. De ny murade ugnarna placerades i regel  
i köket. I stort sett var de nya ugnarna av samma modell  
som de gamla, men eldstaden var betydligt mindre, bara  
hälften så hög av bränsleekonomiska orsaker.